

MILLATLARARO NIKOHLARNI O'RGANISHGA FENOMENOLOGIK YONDASHUV

Abduraxmanova Zuxra Erkinovna

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti Ijtimoiy psixologiya kafedrasida v.b. professori,
Psixologiya fanlari nomzodi*

ARTICLE INFO.

Kalit so'zlar: oila, jamiyat, nikoh, etnodemografik jarayonlar, madaniy differentsiatsiya, etnonigiloila, yondashuv, fenomenologiya, millatlararo nikoh, oilaviy munosabatlar.

Annotatsiya

Nikoh va oila insoniyat tarixi davomida mutafakkirlar, olimlar va tadqiqotchilarni qiziqtirgan. Maqolada oila va nikohni ilmiy o'rganishning asosiy usullari, millatlararo nikohlarni o'rganishga fenomenologik yondashuv shaxsning ijtimoiy va biologik tamoyillarini o'rganishga qaratilganligi, oila, nikoh turli darajalarda o'rganiladigan noyob hodisaligi kўrib chiqilgan.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2023 LWAB.

Hozirgi vaqtda aholining ko'pchiligi uchun milliy mansubligidan tashqari, etnik o'zini o'zi identifikatsiya qilish muhim ahamiyatga ega. Etnik urf-odatlarining o'ziga xos xususiyatlarini, millatlararo nikohlardagi dinlararo o'zaro ta'sir ssenariylarini o'rganish aralash nikohdan bo'lgan shaxslarning etnik shakllanishi mexanizmlarini tushunish uchun alohida ahamiyatga ega. Zamonaviy jamiyatni demokratlashtirish va integratsiyalashuvining rivojlanishi bilan etnik munosabatlar va o'zaro hamkorlik aloqalari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bir tomondan, ular millatlararo keskinlik ko'rinishidagi murosasizlikni keltirib chiqarishi mumkin, ikkinchi tomondan, xalqlar va etnik guruhlarning dinamik mobilligi sharoitida ular ko'p millatli davlatlarning integratsiyasiga hissa qo'shishi mumkin, bu esa birinchi navbatda hammasi, milliy munosabatlar sohasida jamiyatda bag'rikenglik muhitini yaratishni davlatlar oldiga ustuvor vazifa sifatida qo'yadi.

Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, inqilobgacha turli din, millat vakillari o'rtasidagi nikohlar ma'qullanmagan, bunday nikohlar diniy muassasalar tomonidan taqiqlangan deb taxmin qilingan. Nikohlar bir xil dinga e'tiqod qiluvchi etnik guruhlar vakillari o'rtasida tuzilgan. Agar turli dindagi odamlar turmush qurishgan bo'lsa, unda turmush o'rtoqlardan birining boshqa dinga oldindan o'tishi sodir bo'lgan. Oila va nikoh yer yuzidagi barcha odamlar ishtirok etadigan ijtimoiy institutlardir. Har bir inson u yoki bu tarzda ularga kiritilgan yoki hech bo'lmaganda ular bilan o'z munosabatiga ega. Eng qadimiy insoniy ijtimoiy shakllanishlardan biri bo'lib, zamonaviy insonlar kundalik hayotining ajralmas qismi bo'lgan nikoh va oila insoniyat tarixi davomida mutafakkirlar, olimlar va tadqiqotchilarni qiziqtirgan. Bu qiziqish oilaning jamiyatdagi o'rni va rolini, oilaning davlat bilan aloqasini va ularning o'zaro ta'sirini tushunish istagi bilan bog'liq. Shuningdek, oilaning inson zotini ko'paytirish, shaxsning eng dolzarb ehtiyojlarini qondirishdek hayotiy va global funksiyasini bajarish zarurati bilan bog'liq¹.

¹ Безрукова О.Н., Самойлова В.А. Этническая идентичность детей в межэтнических семьях в контексте культуры родительства. Журнал социологии и социальной антропологии, 22(3): 113–140.
<https://doi.org/10.31119/jssa.2019.22.3.5>

Oila va nikoh yer yuzidagi barcha odamlar ishtirok etadigan ijtimoiy institutlardir. Har bir inson u yoki bu tarzda ularga kiritilgan yoki hech bo'lmaganda ular bilan o'z munosabatiga ega. Eng qadimiy insoniy ijtimoiy shakllanishlardan biri Bo'lib, zamonaviy insonlar kundalik hayotining ajralmas qismi bo'lgan nikoh va oila insoniyat tarixi davomida mutafakkirlar, olimlar va tadqiqotchilarni qiziqtirgan. Bu qiziqish oilaning jamiyatdagi o'rni va rolini, oilaning davlat bilan aloqasini va ularning o'zaro ta'sirini tushunish istagi bilan bog'liq; shuningdek, oilaning inson zotini ko'paytirish, shaxsning eng dolzarb ehtiyojlarini qondirishdek hayotiy va global funksiyasini bajarish zarurati bilan bog'liq.

Oila, ijtimoiy va madaniy munosabatlarni vujudga kelishi va kechishini ta'minlanish uchun zaruratdir. Bu haqda akademik E.Yusupov shunday yozadi: "Oila – ijtimoiy, tabiiy omillar asosida shakllangan kichgina jamoa sifatida, ikki jinsga mansub bo'lgan shaxslar o'rtasidagi munosabatlarning birga hayot ko'rib, nasl qoldirish ehtiyojidan kelib chiqqan shaklidir".² Binobarin oila jamiyatning bir bo'lagi. O'z navbatida, oilalar birlashib, yaxlit ijtimoiy tizim - jamiyatni tashkil etadi. Jamiyatdagi o'zgarishlar oilaga ta'sirini ko'rsatganidek, oiladagi o'zgarishlar ham jamiyatga o'z ta'sirini o'tkazadi. Aniqrog'i munosabatlar xarakteri, qadriyat va an'analarga amal qilish, xulq-atvor namunasida ifodalanadi.

A.K.Munavvarovning izlanishlariga ko'ra, har bir millat o'ziga xos madaniyati, milliy ruhiyatiga ega bo'lgani kabi o'zbek xalqining ham milliy xususiyati, xarakteri, tuyg'ulari, o'zini o'zi anglash, kuyi va ruxiy qiyofasi aloxidaligi bilan boshqa xalqlarnikidan ajralib turadi.³

E.G'.G'oziev o'zbek xalqining etnopsixologiyasi va bolalar tarbiyasini o'rganar ekan, uning tarixiy an'analari, urf-odatlar, udumlari, rasm-rusumlari, ahloq me'yori, turmush tarzi, ma'naviy qadriyatlari, shaxslararo munosabatlari, muloqot maromi va boshqa xususiyatlari turli xalqlarnikidan ma'lum darajada tafovutlanishi haqida to'xtalib o'tadi. Shu bilan birga, ota-onaga, tug'ishganlarga nisbatan milliy to'g'ri yo'g'irilgan munosabat, qarindoshlik rishtalari ham milliy ruhiyatni aks ettirishi hamda oila a'zolarining o'zaro samimiy munosabatlari, ayniqsa, atrofdagilar bilan muntazam ravishda salomlashib yurish kabi xususiyatlar, milliy urf - odatlarimizning ibratli va o'ziga xos bir ko'rinishi ekanligini ta'kidlaydi.⁴

Jamiyatning o'zlik qiyofasini, siyratini namoyon qiluvchi barcha narsa millat istiqomat qilayotgan xududda farqli bo'lishini ta'kidlash joiz. Oilalarning etnopsixologik o'ziga xosligi bir-biridan farq qiladi. Bu farq oila mustahkamligiga, ma'naviy va moddiy shakllanishiga ta'sir etmay qolmaydi. Inson yoshligidan o'zi mansub bo'lgan millatning an'analari va odatlari, ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarining tashuvchisi hisoblanadi. Ammo oila ko'p millatli bo'lsa, ko'nikmalar, an'analar va hokazolarni shakllantirish, singdirish va saqlash jarayoni umuman aniq emas.

Xar bir millat o'ziga xosligi, milliy madaniyati, milliy adabiyoti, milliy tili va shu millatning ruxiy xayot tarzining o'ziga xos tomonlarida, umuman olganda milliy ruhiyatida o'z ifodasini topadi. Xar bir millatning o'z ruhiy qiyofasi, milliy xususiyatlari, milliy xarakteri, milliy tuyfusi, temperamenti, xulq-atvori, kayfiyati, axloqi, didi, urf-odatlar mavjud. bilan aloxida ajralib turadi.

XXI asr boshlariga kelib millatlararo munosabatlar "yengib bo'lmaydigan irqiy" tafovutlar tekisligidan millatlararo, madaniyatlararo tekislikka o'tdi. Etnik-konfessional o'z taqdirini belgilash va madaniyatlararo o'zaro ta'sir fonida ijtimoiy-siyosiy hayotda etnik va diniy omillar birinchi o'ringa chiqadi va sotsializmning shakllanishiga ta'sir qiladi. Millatlararo nikohlar muammosi nafaqat muhojirlar oqimini qabul qilayotgan mamlakatlarda, balki kelib chiqish mamlakatlarida, xususan, islom dini asosiy e'tiqod qiluvchi davlatlarda ham dolzarb bo'lib qoldi.

Etnograflarning turli materiallari vaqt o'tishi bilan jamiyatning moddiy hayoti va uning madaniyati o'rtasidagi bog'liqlik aniq emasligini, muayyan jamiyatlar va ularning tuzilmalari, xalqlarning o'zaro

² Yusupov E. Oila ma'naviyat bulog'i. - T., 2003.

³ Муравваров А.К. Оила педогогикаси. Т. Ўқитувчи. 1994. 112 б.

⁴ G'oziev E.G'. O'zbek xalqining etnopsixologiyasi va bola tarbiyasi /o'zbek oilasining etnopsixologik muammolari: Res. Ilm. Amal. Anj. Mater. T. 1993. 57 – 58 b.

ta'siri va o'zaro ta'siri faktlarini hisobga olmaslik hayotning bir xil moddiy asoslari muayyan sharoitlarga qarab turli xil mafkuraviy ustki tuzilmalarni keltirib chiqarishi mumkinligini va buning iloji yo'qligini ko'rsatdi. Biz madaniy tarqalish, o'zaro kirish haqida gapiramiz. Madaniy tarqalish faktlari avval ham e'tirof etilgan. Masalan, yetakchi etnolog-evolyutsionist ingliz Edvard Teylor hatto madaniy xususiyatlarning tarqalish qonuniyatlari haqida bir qator maqolalar yozgan.

Amerikalik etnograf Frans Boas (1858-1942) madaniyat va san'atning alohida elementlarining evolyutsiyasi yoki tarqalishini alohida o'rganib bo'lmaydi, chunki ularning ahamiyati butun madaniyat tizimidagi o'rni bilan belgilanadi, deb ta'kidladi. Evolyutsionistlar oilani o'rganishda har qanday jamiyatda va har qanday tarixiy davrda oilaga xos bo'lgan umumiy narsani topishga harakat qiladilar. Bu oilaning umumiy e'tirof etilgan funksiyasi. Oila, aslida, jamiyat hayotiy manfaatdor bo'lgan bunday faoliyatni doimiy ravishda amalga oshiradigan ijtimoiy institut sifatida qaraladi. Vaqt o'tishi bilan oila shakllarining o'zgarishi oilaning ijtimoiy mohiyati bilan bog'liq bo'lgan universalligini har doim o'zgarmagan holda bekor qilmaydi. Evolyutsionizm o'zining barcha progressivligiga qaramay, oilaning o'zgarmasligi g'oyasini yengib chiqmaydi, lekin uning tashqi shaklini emas (biologizator yondashuvda bo'lgani kabi), balki har qanday tarixiy o'zgarishlarda o'ziga xos mohiyati saqlanib qolgan.

Evolutsionistlar oilaning mohiyati, uning shaxs va jamiyat uchun maqsadi ham o'zgarishi mumkinligini ko'rmaydilar. Ammo oila jamiyatning bir bo'lagi sifatida o'z faoliyatida shunday ijtimoiy o'zgarishlarga hissa qo'shishi mumkin, ular yakuniy tahlilda nafaqat uning shakllari va tuzilmalariga, balki o'z asoslariga, mohiyatiga ham ta'sir qilishi mumkin. Fenomenologik yondashuv nikoh munosabatlarini er-xotinning o'ziga xos shaxsiy, individual dunyosi nuqtai nazaridan ko'rib chiqadi. Bu ularni o'rganishga eng oqilona imkon beradi, chunki nikoh sheriklarining shaxsiy dunyosining mikro muhiti, kundalik, subyektiv nikoh haqiqatining nozik sohasidir. Nikohni o'rganishga fenomenologik yondashuvning ilmiy xususiyati - bu aniq shaxslarning (er-xotinlarning) nikoh munosabatlarining haqiqiy, hayotiy tajribasini o'rganish orqali nikoh harakatlari, xulq-atvorlarini ilmiy tushuntirishlariga kundalik talqinlarning kirib borishidir, bu esa keyinchalik tadqiqot sohasini doimiy ravishda markazlashtirish va barcha tajribalarni umumlashtirilgan ko'rinishga modellashtirish imkonini beradi.

A.I.Antonov va V.M.Medkovlarning ta'kidlashicha⁵, evolyutsionizm ilmiy yondashuv sifatida bir hil emas. Ikkita oqim yoki ikkita tendentsiyani ajratib ko'rsatish mumkin, ularni shartli ravishda optimistik va pessimistik deb atash mumkin. "Optimistik oqim" insoniyat jamiyatining o'tmishdan hozirgi kungacha kelajakka bo'lgan taraqqiyotini bir yo'nalishdagi ijobiy o'zgarishlar sifatida talqin qilish bilan bog'liq, ya'ni "progressiv rivojlanish". Bunda oilaga evolyutsion yondashishning nazariy asosi oila jamiyatning bir bo'lagi bo'lgan holda ham progressiv yo'nalishda o'zgarib borishiga asoslanadi. Shu bilan birga, oila shakllari "pastki shakllardan yuqori shakllarga" o'zgaradi. "Oiladagi har qanday innovatsiyalarda "progressive" yo'nalishni, tarixiy taqdirni yoki har qanday yangi vaziyatga hayratlanarli moslashishni ko'rish tendentsiyasini oilaviy o'zgarmaslik, oilaviy turmush tarzining barqarorligi va ijtimoiy institut sifatida oila tushunchasi deb atash mumkin". Shunday qilib, Antonov va Medkov ta'kidlashicha, ma'lum bir turdagi oilaning o'zgarmasligi g'oyasi (bu patriarxal oila nazariyasining mohiyatini tashkil etadi) umuman oilaga o'tadi va zarurat tug'iladi, odamlarning turmush qurishi va farzand ko'rishi abadiy va mustahkam hisoblanadi.

P.A.Sorokin o'zining dastlabki asarlaridayoq o'z davrining gumanitar bilimlarini yagona tizimga birlashtirishga harakat qildi. Falsafiy nuqtai nazardan bu ilmiy tizim o'ziga xos empirik neopozitivizmga, siyosiy nuqtai nazardan esa birdamlik, o'zaro yordam va erkinlik etikasiga asoslangan sotsialistik mafkura shakliga aylandi. Sorokin ijodidagi "ruscha" ham, "amerika" davrlari ham uning barcha asarlarining ajralmas mohiyatini saqlab qolgan.

⁵ Антонов А.И., Медков В.М. Социология семи. М.; Изд-во МГУ: Изд-во Международного университета бизнеса и управления («Братья Карич»), 1996. - 304 с.

Yetuk P. Sorokinning globalizmdagi yoshlardan asosiy farqi u tomonidan keng tushunilgan madaniyatning sotsiologik jihatlarini tushunishdir. Integral yondashuv Sorokinga individual xulq-atvorni ham, jamiyatning madaniy qiymatini ham tasvirlashga imkon berdi, bu umuman olganda har bir ijtimoiy-madaniy tizimning mohiyatini tashkil etdi. Sorokin kelajakda rivojlanayotgan jamiyat va madaniyatning dominant turi ijobiy qadriyatlarni o'zida mujassamlashtirgan va har bir turdagi nuqson va kamchiliklardan xoli bo'lgan o'ziga xos tip bo'ladi, deb hisoblardi. Bu kapitalistik yoki sotsialistik tip emas, balki boshqacha. Ularning yaqinlashishi (birlashishi) asosi ham siyosiy o'zgarishlar, ham qadriyatlar tizimi, huquq, san'at, sport, dam olish, oila va nikoh munosabatlarining yaqinligi bo'ladi. Sorokin madaniyatning tozalanishi va tirilishi bilan shakllanadigan kelajak haqida orzu qilgan. Bu kelajak altruistik sevgi va birdamlik etikasiga asoslanadi.

S.V.Korneevaning ta'kidlashicha, internatsional oilalarni o'rganishga fenomenologik yondashuvni qo'llash birinchidan, nikoh - bu "kundalik hayotda umumiy asosga" ega bo'lgan turmush o'rtoqlarning ijtimoiy o'zaro munosabatlari namoyon bo'ladigan haqiqat - bu shaxslararo muloqot va birgalikda yashashning muntazamligi bilan belgilanadi. Ikkinchidan, nikoh - bu "yuzma-yuz" vaziyat, "sherikning bevosita e'tirozi va uning harakatlari" sub'ektivligida ifodalangan va nikoh munosabatlarining qurilishi va hayotiy faoliyati uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan haqiqatdir. Uchinchidan, nikoh - bu uyda hayot orqali o'zida mujassamlangan haqiqat - er-xotinlarning tug'ilgan, birinchi navbatda qurilgan, qo'shma dunyosi hisoblanadi. To'rtinchidan, nikoh - bu turmush o'rtoqlar o'rtasidagi shaxslararo muloqot jarayoni nikoh munosabatlarini o'rnatish va sherikning subyektivligini tushunish va unga kirish imkonini beradigan haqiqatdir⁶.

Nikoh - bu yuzma-yuz voqelik bo'lib, unda turmush o'rtoqlardan biri ikkinchisining oldida "ikkalasi ham boshdan kechirgan tirik sovg'ada paydo bo'ladi, sherikning to'g'ridan-to'g'ri berilganligi, uning harakatlari, xususiyatlari va boshqalar mavjud bo'lganda nikoh munosabatlarida shaxsning xulq-atvori subyektiv reallik tomon harakatlanadi.

Bizning fikrimizcha, yuzma-yuz vaziyatning bevosita va muhim xususiyatlari vaqtinchalik va fazoviy mezonlar bo'lib, ular "Men o'z hamrohimi bevosita boshdan kechiraman, agar u men bilan vaqt va makonning umumiy sektorini baham ko'rsa" qabilidagi tamoyil asosida kechadi. Bu bizning ongimiz oqimlarining bir vaqtdaligini anglatadi: mening hamrohimi va men birga o'samiz (yashaymiz, qariymiz), mening hamrohimi menga boshqa biron sifati emas, balki o'zi kabi ko'rinadi. Agar sheriklarning har biri ongli ravishda yaqin aloqada bo'lishga va bir-birini idrok etishga qaratilgan bo'lsa intim munosabatlar davomiyligi uzoqroq kechadi. A. Shuts bunday munosabatlarni «biz-munosabat» deb ataydi, ular «men boshqaning ongli hayotida faqat konkret biz - yuzma-yuz munosabatda ishtirok etganimdagina ishtirok etaman» bilan tavsiflanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, sheriklarning nikoh munosabatlari kundalik hayotning umumiy asosiga ega - bu mustahkam rishtalar bilan muhrlangan nikohdir.

Aytish mumkinki, internatsional oilalar, ya'ni, ikki millat vakillari o'rtasidagi nikoh qadriyatlarining ijtimoiy-madaniy va ijtimoiy-iqtisodiy makonidagi o'zgarishlarni aks ettiradi. Bunday davlat ko'rsatkichlari orasida iqtisodiy omillar (xorijiy investitsiyalar oqimi, mamlakatda xalqaro biznes va moliyaviy tashkilotlarning ochilishi) ajralib turadi; siyosiy omillar (hukmron siyosiy partiyalarning Yevropa integratsiya jarayonlariga yo'naltirilganligi); madaniy omillar (madaniy almashinuv va aloqalarni faollashtirish); axborot omillari (axborot va kompyuter texnologiyalarining tez tarqalishi, elektron pochta, mobil aloqa); ijtimoiy omillar (chet elda ta'lim olishning yangi imkoniyatlari, chet elda xalqaro bandlik dasturlarini amalga oshirish), shuningdek, xalqaro turizmning mavjudligi kabilar turadi. Natijada, millatlararo nikohga munosabat, xulq-atvoriga ta'sir qiluvchi ijtimoiy munosabatlar, qadriyatlar va ayrim stereotiplarni idrok etishning aksi bo'lib ko'rinadi, turmush o'rtog'ini tanlash va chet

⁶ Михайлова А.В., Попова Л.Н. Феноменологический подход к изучению межнациональных браков // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 10-3. – С. 473-477; URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=10372> (дата обращения: 12.01.2022).

ellik sherik bilan turmush qurish niyatlari ham millatlararo nikohlarga ta'sir etuvchi omillardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, millatlararo nikohlarni o'rganishga fenomenologik yondashuv shaxsning ijtimoiy va biologik tamoyillarini o'rganishga qaratilgan. Oila, nikoh turli darajalarda o'rganiladigan noyob hodisalardir. Oilaning fenomenal xususiyatlariga kichik ijtimoiy guruh va ijtimoiy institut o'rtasidagi diktomiya kiradi. Bir tomondan, nikoh boshqa tuzilish, hayotning o'ziga xos xususiyatlari, oilaviy tajriba va qadriyatlarining uzatilishi bilan tavsiflanadi, ikkinchi tomondan, nikoh va oila ijtimoiy institutdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семи. М.; Изд-во МГУ: Изд-во Международного университета бизнеса и управления («Братя Карич»), 1996. - 304 с.
2. Безрукова О.Н., Самойлова В.А. Этническая идентичность детей в межэтнических семьях в контексте культуры родительства. Журнал социологии и социальной антропологии, 22(3): 113–140. <https://doi.org/10.31119/jssa.2019.22.3.5>
3. Муравваров А.К. Оила педогогикаси. Т. Ўқитувчи. 1994. 112 б.
4. Михайлова А.В., Попова Л.Н. Феноменологический подход к изучению межнациональных браков // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 10-3. – С. 473-477; URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=10372> (дата обращения: 12.01.2022).
5. Этничность и религия в современных конфликтах / отв. ред. В.А. Тишков, В.А. Шнирелман. М.: Наука, 2012.
6. Yusupov E. Oila ma'naviyat bulog'i. - T., 2003.
7. G'oziev E.G'. O'zek xalqining etnopsixologiyasi va bola tarbiyasi / o'zbek oilasining etnopsixologik muammolari: Res. Im. Amal. Anj. Mater. T. 1993 . 57 – 58 b.